

Комунальна установа «Басаньська загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів»

Пологівської міської ради,

КЗ «Центр туризму» ЗОР

Обласний етап Всеукраїнської експедиції

учнівської та студентської молоді «Моя Батьківщина – Україна»

Напрямок «З попелу забуття»

Боротьба за владу на Пологівщині наприкінці 1918 – на початку літа 1919 років

Басань, 2020

Виконали: **пошукова група** учнів 5-11 класів КУ «Басаньська ЗОШ І-ІІІ ступенів» Пологівської міської ради, вихованці гуртка історичного краєзнавства КЗ «ЗОЦКУМ» ЗОР.

Керівник: **Єфремов Юрій Іванович**, вчитель історії і правознавства КУ «Басаньська ЗОШ І-ІІІ ступенів» Пологівської міської ради, керівник гуртка історичного краєзнавства КЗ «ЗОЦКУМ» ЗОР, моб.т. 0666546131.

ВСТУП

Період Української революції 1917-1921 років та боротьби за владу є одним з малодосліджених та в історії нашої Батьківщини. Не оминули ці буремні події і Поголівщину. Поблизу нашої школи знаходиться поховання невідомих бійців, які загинули у 1919 році, як свідчить напис на пам'ятнику. Учасники пошукової групи нашого гуртка вирішили дослідити цей період в історії нашого краю та по можливості дізнатися більше про це поховання. Працюючи над роботою протягом весни-осені 2020 року, на превеликий жаль ми мали дуже обмежений доступ до джерел інформації у зв'язку з запровадженими у країні карантинними

Пошукова група учнів Басаньської школи біля поховання невідомих бійців.
Село Басань Поголівського району

заходами.

У шкільній бібліотеці ми знайшли розповідь учня нашої школи про історію цього поховання [1]. Матеріали, але їх не так багато, було отримано у 2009 році. Опитування жителів села, у телефонному режимі, також не дало бажаних результатів, більшість нічого суттєвого не могли сказати, або взагалі не чули про це поховання.

На допомогу прийшли спогади учасників цих подій різних ворогуючих сторін, які брали участь у боротьбі за владу в нашому краї наприкінці 1918-восени 1919 років. Це монографія начальника штабу Повстанської армії України (махновців) Белаша (Додаток 1) «Дороги Нестора Махно» [2], спогади офіцерів Добровольчої армії [3] (денікінців) (Додаток 2) та документи опубліковані під час панування більшовицької ідеології в історії нашої Батьківщини [7] (червоних) (Додаток 5). Слід зазначити, що працюючи з цими джерелами інформації слід враховувати їх ідеологічне забарвлення, політичні вподобання їх авторів та час видання. Література про діяльність махновців почала видаватись лише після розпаду Радянського Союзу, в еміграції були надруковані спогади офіцерів Білих армій.

Опрацьовуючи історичні джерела, перед нами постала картина тих трагічних подій на нашій землі. З результатами нашого дослідження ми і маємо намір познайомити тих, хто цікавиться історією Української революції 1917-1921 років, а саме боротьбі за владу у Поголівському краї наприкінці 1918-початку літа 1919 років.

ОСНОВНА ЧАСТИНА

Бойові дії між претендентами за владу на території Пологи́вщини наприкінці 1918-початку літа 1919 року.

Одним із найтрагічніших епізодів збройної боротьби за владу у нашому краю є збройне протистояння між претендентами за контроль над територією у 1919 році. Після поразки Німеччини у Першій світовій війні і уходу австрійських та німецьких військ з нашої території, покидають також наш край і військові частини підпорядковані гетьману Павлу Скоропадському. У цей утворений вакуум і направлені сили інших претендентів на владу, а саме, Повстанської армії України (махновців), на цей час у союзі з більшовиками, та Добровольчої армії (білих). Основні події розгортаються на території Донбасу, також Добровольча армія мала на меті захоплення Таврії та Криму.

Зі спогадів білого офіцера С. Мамонтова [3], який служив у цей період в обслугі артилерійської гармати на посаді рядового солдата, так як військові

частини Добровольчої армії на початку свого існування формувалися з офіцерів, дізнаємося про наступні події на Пологівщині. Передислокація військових частин Дроздовського полку, посиленого артилерією, відбулася у грудні 1918 року з Північного Кавказу. Висадившись з потягу у Волновасі пішим ходом через Кінські Роздори дісталися містечка Пологи. С. Мамонтов називає період грудня 1918-січень 1919 року військовою операцією проти махновців, яка поділялася на два етапи. Перший – захоплення станції Пологи і другий – невдалий наступ на Гуляйполе. У першому випадку дроздовцям вдалося завдяки паніці серед махновців захопити станцію, відкривши по неї артилерійський вогонь. Махновцям вдалося вивести всі паровози (мал. 3) та бронепоїзд з Полог. Далі події розгортаються несприятливо для частин Добровольчої армії. Невдалий наступ на махновську столицю, спричинив відступ у напрямку Пологи-Токмак. Знову відбувся бій за станцію. С. Мамонтов дає короткий опис нашого міста і згадує, що там був п'ятиповерховий кам'яний млин з якого по ним діяв кулемет та декілька вулиць були з бруківкою. Наступний період – боротьба за Донбас і туди перекидають всі основні сили ворогуючі сторони.

В радянській історіографії період з січня по травень 1919 року має назву «бои в Донецком каменноугольном бассейне» [5] між більшовиками у союзі з махновцями та Білою армією. Активних бойових дій в нашому краї не велося. Фронт повертається у кінці травня на початку червня 1919 року і тут настають найтрагічніші та запеклі бої в яких контроль над вузловою станцією Пологи має дуже важливий для обох сторін.

Для реконструкції цих подій ми задіяли записи Білаша Віктора Федоровича опубліковані його сином під назвою «Дороги Нестора Махно» [2] у 1993 році та документи радянського періоду, які було видано у Києві в 1967 році, діставши назву « Громадянська війна на Україні 1918-1920 рік» [7].

Контр наступ Добровольчої армії від Азовського моря спричинив цілий ряд подій пов'язаних між собою і які мали відношення до нашого краю.

Пам'ятник паровозу серії «Эр» на станції Пологи

Розрив Нестора Махна з більшовиками відбувся наприкінці травня і однією з причин було порушення ними угоди. Повстанська армія була кинута напризволяще без обіцяного забезпечення озброєнням. Більшовицьке керівництво мало на меті чужими руками знищити повстанців. На початку червня більшовики звинуватили Махно у відкритті фронту з білогвардійцями і об'явили про боротьбу з махновщиною. Це дало можливість Добровольчій армії значно укріпити свої позиції і перейти у наступ. Таким чином, на початку червня 1919 року на Пологівщині ведуть боротьбу за контроль над територією вже три ворогуючі сторони, а саме: Повстанська армія України (махновців) проти Добровольчої армії (білогвардійців) та більшовиків. Декілька епізодів цього протистояння, яке стосується Пологівського краю нам вдалося знайти в історичній літературі.

На початку червня відбувся бій між більшовицьким БЕПО, так називали скорочено броньовані потяги у цей період, в якому загинув високий військовий

керівник червоних. Атакуючи зі станції Пологи, більшовицький БЕПО зупинився перед зруйнованою залізничною колією. Була вислана розвідка, яку обстріляли з кулеметів, кулеметники знаходились у посівах ячменю. Смертельного поранення у плече та груди дістав командир Третьої Задніпровської стрілецької бригади Олександр Семенович Круссер (Додаток 3), який після відсторонення Нестора Махно від командування був призначений командуванням більшовиків. Дев'ятого червня він приступив до виконання обов'язків, а в ніч з 9 на 10 загинув. Також ми дізнаємося, що він був похований у місті Харкові, де ховали вище командування більшовиків, так як наш район вони постійно не контролювали.

Білаш В.Ф. у своїх спогадах наводить інформацію з газети більшовиків від 13 червня про бої за станцію Пологи на початку-середині червня 1919 року. Він зазначає, що бої на північний захід від Бердянська мали жорстокий характер. Станція Пологи була залишена під натиском переважаючих сил противника, але потім була знову відбита більшовиками. У цей період на цьому напрямку діяла новостворена на початку червня 14 армія Південного фронту червоних. На чолі армії був призначена ще одна цікава історична особа, як Клімент Єфремович Ворошилов, але його зірка на той час ще не зійшла, і через 41 день від був знятий з посади командуючого (Додаток 4).

Цікава дуель відбулася влітку його ж року між бронеавтомобілем червоних та БЕПО махновців на станції Пологи, яку наводить у своїх мемуарах Олексій Селявкін – у 1919 році командир дивізіону броньованих автомобілів спеціального призначення червоних [4]. На початку червня дивізіон веде бої з махновцями, яких більшовики об'явили поза законом. Військові дії велися за контроль над залізницею Мелітополь-Олександрівськ, де дивізіону вдалося потіснити частини Махно. Бій відбувся на станції Пологи артилерійською дуеллю у результаті якої бронеавтомобіль було ушкоджено, а також попадання снаряду отримав і БЕПО, який відійшов зі станції. У цій розповіді багато

незрозумілих моментів і тому ми маємо намір присвятити дослідженню цього бою окрему роботу, а поки що констатуємо факт, що він дійсно відбувся влітку 1919 року на станції Пологи [6].

Фрагмент карти Катеринославської залізниці початку 20 століття.
По центру вузлова станція Пологи

В результаті проведеної нами пошукової роботи ми дізналися багато нового по історії Пологівщини наприкінці 1918 – на початку літа 1919 року. Отримані результати дають змогу говорити, що найзапекліші бої тут проходили у червні 1919 року між Повстанською армією України (махновців), збройними частинами 14 армії Південного фронту більшовиків під командуванням К. Ворошилова та бійцями Добровольчої армії (білогвардійцями). Територія, переходячи з рук в руки, стала ареною кривавих боїв. Кожна зі сторін мобілізувала мешканців нашого краю до лав своїх армій і хоча кожна запевняла, що більшість йшла добровільно, але сам термін «мобілізація» має значення насильницького залучення до військових дій. Криваві бої мали залишити за

собою і чисельні поховання цього періоду, але на території Пологівщини відомо лише про три поховання це: у селі Басані, у місті Пологи (Додаток 6) та поблизу села Григоріївки. Нажаль нам не вдалося зайти багато матеріалу про поховання у нашому селі. Відомо лише те, що спочатку бійців було поховано на сільському кладовищі, а вже пізніше, у середині 50 років перепоховано у парку, де згодом було побудовано нашу школу. Напис свідчить про те, що саме влітку 1919 року поховано бійців, які вели боротьбу проти білогвардійців, ми можемо лише припустити, що це були не місцеві мешканці, так як вони залишилися невідомими, а також незрозуміле їх відношення чи до частин Повстанської армії які увійшли до складу 14 армії Південного фронту, чи до інших військових формувань більшовиків.

Робота по опрацювання історичних джерел цього періоду , безумовно дуже цікава, але багато ще моментів по історії Пологівщини залишається малодослідженим, або зовсім невідомим, і тому ми маємо намір продовжити наше дослідження по висвітленню історії нашого краю періоду Української революції 1917-1921 років. Результати нашої роботи можуть бути корисними для кожного, хто цікавиться історією цього періоду.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Мулін О.С. рідне село, Басань, 2009. // Бібліотека Басанської ЗОШ І-ІІІ ст.
2. Белаш А.В., Белаш В. Ф. Дороги Нестора Махно. – К.: РВЦ «Проза», 1993
3. Мамонтов С. Походи і коні Париж, 1981, інтернетресурс, режим доступу: http://loveread.ec/view_global.php?id=82873
4. Селявкін О.І. «В трех войнах на броневиках и танках», Харьков, «Прапор», 1981 інтернетресурс, режим доступу: http://militera.lib.ru/memo/russian/selyavkin_ai/ill.html
5. Донбасская операция, . Материал из Википедии
[https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D0%BE%D0%BD%D0%B1%D0%B0%D1%81%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%8F_%D0%BE%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F_\(1919\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%94%D0%BE%D0%BD%D0%B1%D0%B0%D1%81%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%8F_%D0%BE%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F_(1919))
6. Карта Катеринославської залізниці ., інтернетресурс, режим доступу: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%95%D0%BA%D0%B0%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B8%D0%BD%D0%B8%D0%BD%D1%81%D0%BA%D0%B0%D1%8F_%D0%B6%D0%B5%D0%BB%D0%B5%D0%B7%D0%BD%D0%B0%D1%8F_%D0%B4%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B3%D0%B0
7. Гражданская война на Украине 1918-1920. Сборник документов и материалов. – К., «Наукова думка», 1967.

ДОДАТКИ

Додаток 1

Виктор Фёдорович Белаш <i>укр. Віктор Федорович Білаш</i>	Дата рождения 1893
	Место рождения Новоспасовка, Новоспасовская волость ^[d] , Мариупольский уезд, Екатеринославская губерния, Российская империя
	Дата смерти 24 января 1938
	Место смерти Харьков, Украинская ССР, СССР
	Страна Российская империя СССР
	Род деятельности анархо-коммунист

Белаш Віктор Федорович

Додаток 2

Сергей Иванович Мамонтов	Дата рождения 3 февраля 1898
	Место рождения Москва, Российская империя
	Дата смерти 3 марта 1987 (89 лет)
	Место смерти Канны
	Звание поручик
	Сражения/ войны Первая мировая война Гражданская война в

Мамонтов Сергій Іванович

Додаток 3

Александр Семёнович Круссер	
	
Дата рождения	1 сентября 1893
Место рождения	Скулень, Унгенский район, Молдавия
Дата смерти	10 июня 1919 (25 лет)
Место смерти	Пологи, Воскресенская волость ^[d] , Александровский уезд, Екатеринославская губерния, Украинская ССР
Страна	 Российская империя
Род деятельности	революционер

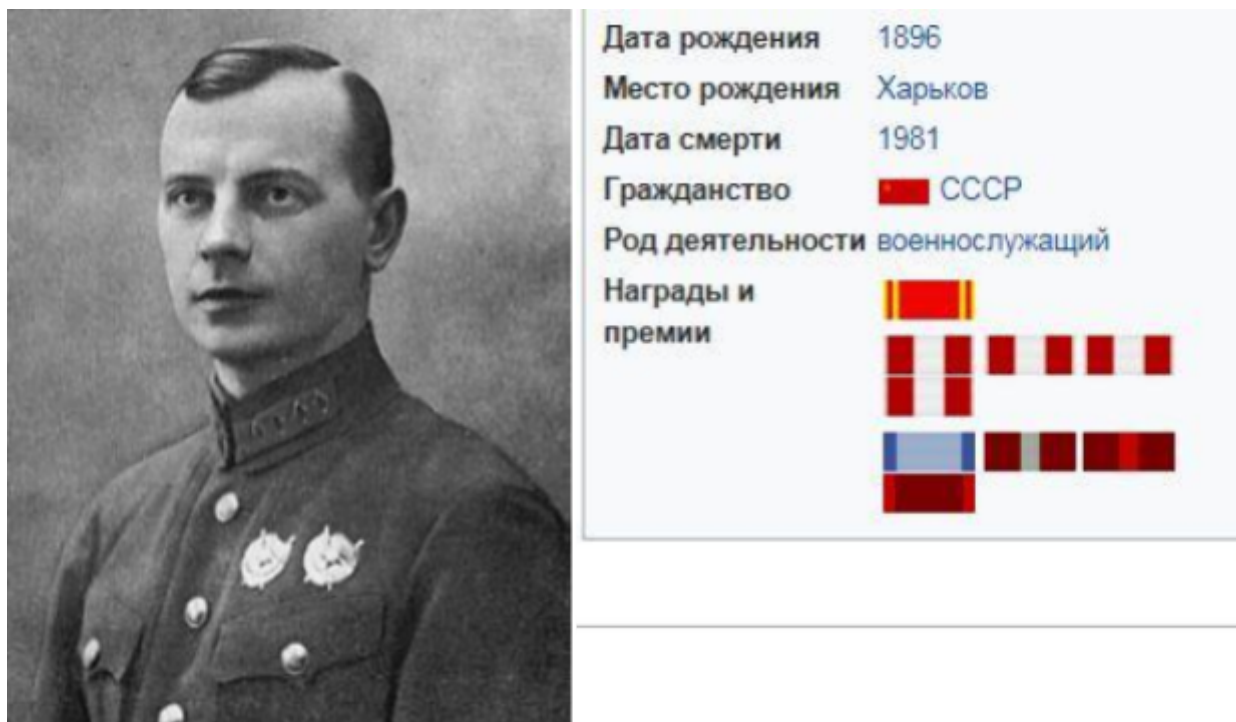
Олександр Семенович Круссер

Додаток 4

Ворошилов Климент Ефремович (Охрімович)	
<i>рос. Климѐнт Ефре́мович Вороши́лов</i>	
	
Народження	23 січня (4 лютого) 1881 с. Вище, Російська імперія
Смерть	2 грудня 1969 (88 років) Москва
Поховання	Некрополь біля Кремлівської стіни
Крайня	 СРСР
Країна	 СРСР
Рід військ	кіннота, піхота
Роки служби	1918–1969
Партія	КПРС
Член	Політбюро ЦК КПРС
Звання	 Маршал Радянського Союзу
Командування	Нарком оборони СРСР, Командувач військовими округами Командувач фронтами командувач армії
Війни / битви	Громадянська війна в Росії Польсько-радянська війна Радянсько-фінська війна Друга світова війна
Інше	Оборона СССР. Избранные статьи и речи. — М., 1937; Рассказы о жизни (Воспоминания). Кн. 1. — М., 1968.
Автограф	

Климент Ефремович Ворошилов

Додаток 5

Селявкін Олексій Ілларионович

Додаток 6

Поховання залізничників поблизу станції Пологи